

Hvor sto “Slaget i Hjørungavágr”? Jomsvikingeberetningens stedsnavn og Sæmundr fróði

Jómsvíkinga saga og andre kilder forteller om et stort sjøslag på Sunnmøre på slutten av 900-tallet mellom en angripende dansk styrke, “jomsvikingene”, og Håkon jarl i spissen for en norsk leidangsflåte. “Slaget i Hjørungavágr” stiller forskerne overfor en rekke uavklarte spørsmål: Har dette slaget virkelig funnet sted? Hvem var angriperne? Når fant slaget sted? Og endelig: Hvor (på Sunnmøre) sto det berømte slaget? I denne artikkelen vil jeg gjøre et forsøk på å besvare det siste spørsmålet ved å analysere stedsnavn som forekommer i jomsvikingeberetningen, og prøve å forklare hvordan enkelte navn er blitt forvansket. Jeg forutsetter dermed at sagaens fantasifulle beretning om slaget har en historisk kjerne: at det på slutten av 900-tallet sto et slag på Sunnmøre mellom Håkon jarl og en dansk flåte.

Bakgrunnen for slaget

Sagaene gir oss endel holdepunkter når vi skal vurdere bakgrunnen for slaget. Etter slaget på Fitjar (ca. 960) der Håkon den gode falt, fikk Håkons brorsønner, Eirikssønnene, makten på Vestlandet. Disse ble støttet av danskekongen Harald Gormsson, som ifølge Jellinge-steinen “vant hele Danmark og Norge og gjorde danskene kristne”. Sagaene forteller om et etterfølgende maktkamp mellom Eirikssønnene, ledet av Harald gråfell, og ladejarlsætten i Trøndelag. To år etter Fitjar ble ladejarlen Sigurd drept av Eirikssønnene, og striden ble ført videre av Sigurds sønn Håkon. På et senere tidspunkt hører vi at Harald Gormsson tok parti for Håkon jarl, sannsynligvis fordi Eirikssønnene hadde prøvd å utvide sitt herredømme til Viken. Harald gråfell ble drept i Limfjorden, trolig ca. 970. Så beretter *Heimskringla*:

Síðan býr Haraldr konungr her út um allt sitt ríki ok fór með sex hundruð skipa . . . Helt Danakonungr her sínum sunnan í Víkina, ok gekk landsfólk allt undir hann . . . Ok fekk Haraldr konungr lið þat allt í hendr Hákonni jarli, er til hans hafði komit í Nóregi, ok gaf honum til forráða Rogaland ok Hjørðaland, Sogn, Firðafylki, Sunn-Mœri ok Raumsdal ok Norð-Mœri (*Óláfs saga Tryggvasonar* kap. 15; Aðalbjarnarson 1941–51, 1:240)

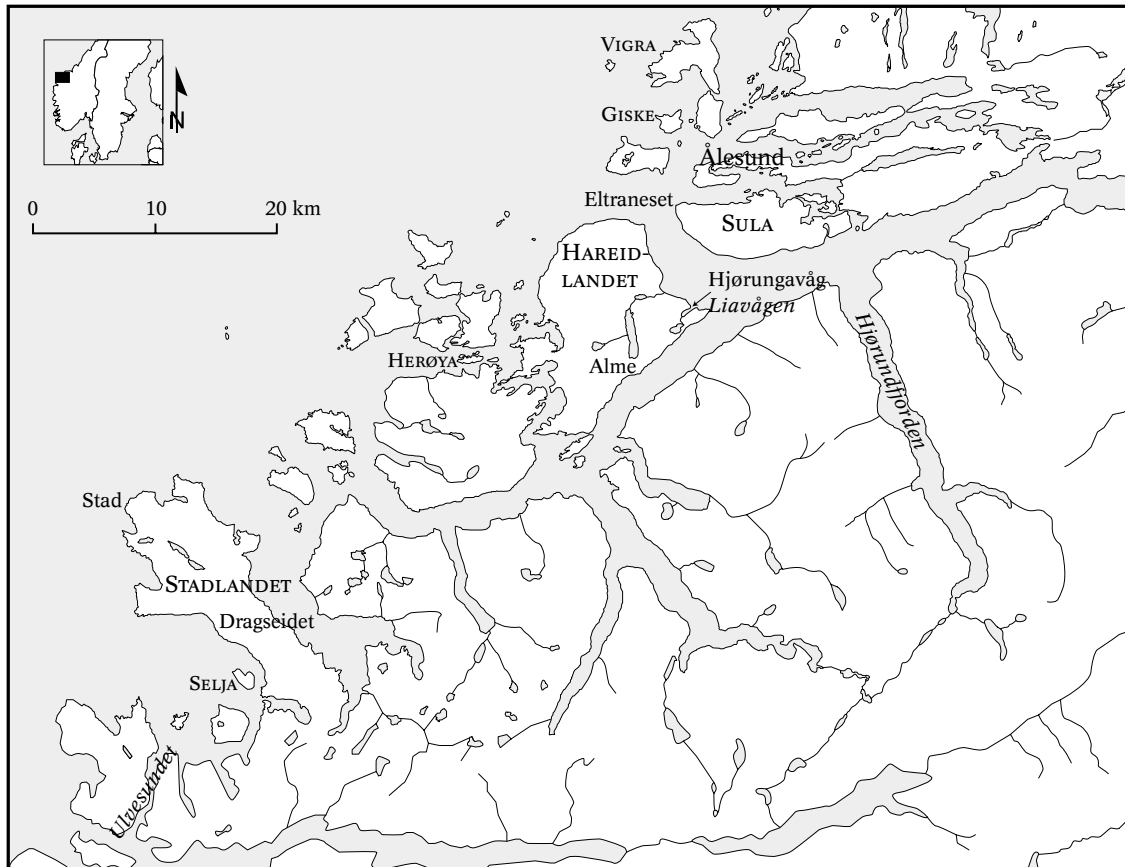

Fig. 1. Kysten av Sunnmøre frå Ulvesundet til Vigra. Tegning ved Susan A. Hawkins.

[Sidan baud kong Harald ut ein hær over heile riket sitt og segla ut med seks hundre skip . . . Danekongen styrte nordetter til Vika med hæren sin, og alt folket der gjekk under han . . . Han sette Håkon jarl over alle dei som var komne til han i Noreg, og gav Håkon styringa over Rogaland og Hordaland, Sogn, Fjordane, Sunnmøre og Romsdal og Nordmøre] (Schjøtt og Magerøy 1979, 1:130)

De to gjenlevende Eirikssønnene flyktet til Orknøyene. *Heimskringla* forteller imidlertid at de ett år senere kom tilbake under ledelse av Ragnfrød. Vi hører at Ragnfrød prøvde å sette seg fast nord for Stad, og at det kom til et slag mellom han og Håkon jarl “á Sunn-Mœri norðarlíga” (*Óláfs saga Tryggvasonar* kap. 17; Aðalbjarnarson 1941–51, 1:244). Det endte med at Ragnfrød trakk seg tilbake sør for Stad, men beholdt makten på Vestlandet. Neste sommer beseiret Håkon Ragnfrød i et slag ved Sognefjorden, og tok Vestlandet tilbake.

I 974 oppsto det imidlertid en ny situasjon ved at Harald Gormsson led nederlag for keiser Otto II. Haralds svekkede stilling gjorde det mulig for Håkon jarl å gjøre seg uavhengig av den danske kongemakten. Det er symptomatisk at Harald først i 982 gjorde forsøk på å vinne Norge tilbake, på et tidspunkt da keiseren var dypt involvert i et krigstog til Italia. I *Fagrskinna* heter det:

(L)itlu siðar bauð Haralldr Gorms sunr ut læiðangr um alla Danmork. oc for með allan Dana hær til Noregs. En er hann com um Liðendis nes i ríki. þat er menn hafðu halldet skatta firir hanum. þa brændi hann. oc let drepa menn hvar sem hann com. oc oeyddi allt

með sio . . . Haralldr konongr for allt norðr til Staðs. en Hacon iarll la með myklu liði. firir norðan Stað. en þa er Dana konongr spurði til fiolmennis Haconar. oc viðrbunaðar. vennði hann færð sinni suðr til Danmarkar. ok hittuz þeir ækki at þui sinni. (Jónsson 1902–3, 79.15–80.7)

[Litt senere bød Harald Gormsson ut leding over hele Danmark og for med hele dane-hæren til Norge. Men da han kom om Lindesnes til det rike der skattene var holdt til-bake for ham, da brente han og lot drepe folk hvor han kom og la alt land langs sjøen øde . . . Kong Harald for helt nord til Stad, men Håkon jarl lå med en stor hær nord for Stad. Da danekongen spurte at Håkon hadde mange folk og at de var godt rustet, vendte han sin ferd sør til Danmark, og de møttes ikke denne gang.] (Schreiner 1972, 95)

Vi ser altså at det værharde havstykket omkring Stad utgjorde en vesentlig hindring for en angripende flåte. Det fortelles om både Eirikssønnene og jomsvikingene at de hadde store skip, men relativt få i forhold til forsvarerne. Tidsfaktoren hadde også avgjørende betydning. Mulighetene for å gjennomføre et overraskende angrep nord for Stad var ganske små. Riktignok forteller *Heimskringla* at Eirikssønnene ved to anledninger kom uventet over Nordsjøen til Norge. En hær som seilte nordover langs kysten måtte derimot regne med å møte et organisert forsvar når den nådde fram til Møre. Sagaene gir dermed viktige opplysninger om bakgrunnen for dette omdiskuterte slaget. Disse opplysningene har også relevans når vi her skal drøfte spørsmålet om hvor selve slaget fant sted.

Stedsnavnet *Hjørungavágr* i *Jómsvíkinga saga*

Den store forvirringen om hvor jomsvikingslaget fant sted danner en ironisk parallell til våre informasjonsflom: Når vi i dag ikke aner hvor slaget sto, skyldes ikke dette noen mangel på opplysninger. Vi har derimot for mange! Hvis vi sammenligner med tilsvarende sagaberetninger, finner vi knapt noen annen slagskildring med flere geografiske detaljer. Det interessante er at vi får opplysninger som forutsetter inngående kjennskap til Sunnmøres geografi, side om side med andre opplysninger som forekommer helt absurde. La oss se på skildringen av jomsvikingenes ferd rundt Stad:

Nu er fra þui at segia, at þeir Iomsuikingar fara nu, þar til er þeir koma i sund þat, er heiter Ulfa-sund, og eru þa komner hia Stad . . . Þa sigla þeir nordur firer Stad, þat eru .uí. uikur siofar; er þat harda mikit torfære, eru þar huorki hafner æ land upp og aunguar hafnar-eyar firer utann. Nu fara þeir Iomsuikingar, þar til er þeir koma i hofn þa, er heyter i Hereyium, og leggja þeir þar inn i hof(n)inna allann skipa-flota sin (AM 510 4°; Petersens 1879, 66.23–67.2)

[No er det å fortelje at jomsvikingane fór til dei kom til det sundet som heiter Ulve-sundet. Det er oppunder Stadlandet . . . Dei sigla då nord om Staden. Det er seks sjømil og svært vanskeleg farvatn, ikkje er der hamnar på land og ingen hamnøyar utanføre. No sigla så jomsvikingane til dei fann hamn der det heiter Herøy, og der la dei seg til med heile skipsfløten.] (Fidjestøl 1992, 176)

Disse opplysningene forutsetter gode geografiske kunnskaper. Det samme mener jeg er tilfelle når sagaen lokaliserer *Hjørungavágr*:

Þeir fara sidann inn með eyne, þar til er þeir koma firer innann Haud og i uikina firer eyjar-endann nordur, þar sem heiter Hiorunga-uogur. (Petersens 1879, 68.34–69.2)

[Dei for innerter langs med øya til dei kom på innsida av Hod, og i den vika ved nordenden av øya som heiter Hjørungavåg.] (Fidjestøl 1992, 178)

I nyere tid har dette stedet på Hareidlandet hatt navnet *Liavågen* (inntil det ble omdøpt til saganavnet *Hjørungavåg*). At Liavågen opprinnelig har hett *Hjørungavágr*, synes for det første å fremgå av to stedsnavn i tilknytning til stedet, som i 1723 ble skrevet *Jøringsnes* og *Jøringdahl* (Rygh og Rygh 1908, 60, no. 69 og 71). For det andre er det rimelig å tro, når sagaen lokaliserer stedet så nøyaktig (“i uikina firer eyjar-endann nordur”), at den har støttet seg til et eksisterende stedsnavn. Vi kunne da tenke oss to muligheter: I det ene tilfellet var navnet *Hjørungavágr* ukjent, og man knyttet det sammen med et eller flere stedsnavn som lignet. I det andre tilfellet var *Hjørungavágr* datidens navn på det som senere er kalt Liavågen. Den siste muligheten anser jeg som den sannsynligste.

I motsatt fall måtte man tenke seg grunner til at man plasserte slaget på dette stedet, selv om stedsnavnet var et annet. Vi kunne f.eks. forestille oss at det forelå en levende tradisjon som knyttet slaget til dette stedet. Men hvis vi forutsatte en levende tradisjon, ville det være vanskelig å skjønne hvorfor det riktige stedsnavnet skulle være sporløst forsvunnet. En annen mulighet kunne være at dette stedet av topografiske grunner pekte seg ut som et sannsynlig sted for slaget. Dette mener jeg heller ikke er tilfelle, noe jeg skal komme tilbake til senere i artikkelen.

Da gjenstår likevel spørsmålet hvorfor den som skrev sagaen har funnet det nødvendig å lokalisere stedet så nøye. Jeg tror forklaringen kan være at den *andre* beskrivelsen av *Hjørungavágr* allerede har foreligget på dette tidspunktet:

Nu er sagt, at botnninn at Hiorunga-uogi horfer i austur, enn munnurenn i uestur; þar standa steinar .ííj. ut æ uoginum, og heita þeir Hiorungar, og er einn nockuru mestur, og er uogurinn uit (þa) steina kendur. Enn sker liggur i midium uognum og iafn-langt æ alla uega til landz fra skerinu bædi inn i uogs-botninn og tueim megin gegnt; enn ey su liggur firer nordann Hiorunga-uog, er Primsignd heiter; enn eyinn Hiorund liggur firer sunnann Hiorunga-uog, og þar inn i fra Haurundar-fiordur. (Petersens 1879, 70.15–23)

[Det er fortalt at botnen av Hjørungavåg vender mot aust og mynnet mot vest. Det står tre steinar der ute på vågen, og dei heiter Hjørungane, ein av dei er noko større enn dei andre. Det er desse steinane vågen heiter etter. Midt i vågen ligg det eit skjer, og frå dette skjeret er det jamlangt alle vegar til lands, både inn i vågsbotnen og på begge sider inn mot land. Nord om Hjørungavåg ligg det ei øy som heiter Primsignd, og sør for Hjørungavåg ligg øya Hjørund. Inn frå den går Horundarfjord.] (Fidjestøl 1992, 181)

Beskrivelsen av *Hjørungavágr* er også i dette tilfellet meget detaljert. Samtidig virker den fullstendig absurd i forhold til det som i dag heter Liavågen. Det første vi kan slå fast, er at denne beskrivelsen umulig kan stamme fra samme kilde/hjemmelsmann som nøyaktig har påvist hvor vågen lå (“i uikina firer eyjar-endann nordur”). Det er også vanskelig å tenke seg at den siste beskrivelsen skulle ha kommet *etter* at den første beskrivelsen forelå. Den ville f.eks. være unødvendig hvis den første beskrivelsen var dekkende. Derimot ville det være mer nærliggende

å supplere en beskrivelse som var åpenbart uklar eller misvisende. Her var imidlertid middelalderens mentalitet forskjellig fra vår: I dag ville man ikke nøle med å bytte ut en “foreldet” versjon med en ny som følte bedre. I middelalderen ville man derimot ha en tendens til å innarbeide begge versjonene i teksten. Dette hadde også sammenheng med respekten for det skrevne ord, og for autoritetene.

Den foreløpige konklusjonen blir da at en eldre beskrivelse av stedet for slaget ikke passer til Liavågen, mens en yngre beskrivelse hensetter slaget til dette stedet. Spørsmålet er da om man kan finne et sted som passer til den eldre beskrivelsen.

Det ukjente øynavnet *Primsignd/Primsigð*

Stedsnavnet (“ey su liggur firer nordann Hiorunga-uog, er Primsignd heiter”) er skrevet *Primsignd* i AM 510 4° og Stockh. perg. 4° no. 7, mens AM 291 4° (det eldste håndskriftet) og Flateyjarbók har *Primsigð*. Didrik Arup Seip har skrevet en kort artikkel — nærmest en notis — om dette navnet (1959). Han mener at den opprinnelige formen er *Primsigð*, og at dette betegner nymånesigden. Videre tenker han seg at dette har vært brukt som betegnelse for øya Sula, som ligger nord for den nåværende Liavågen.

Svakheten med Seips løsning er at det knapt er plass til navnet. Det første leddet *prim-* forutsetter innflytelse fra latin, altså kan det ikke være eldre enn kristendommen. Samtidig bærer *Sula* preg av å være et meget gammelt navn. Seip synes også å innse problemet når han til slutt sier: “Det er naturligvis ikke sikkert at navnet har vært et folkelig navn. Men det kan ha vært brukt av lærde menn” (1959, 157). Det er ut fra dette lite sannsynlig at navnet *Primsigð* (eller *Primsignd*) noen gang har vært vanlig brukt som navn på ei øy på Sunnmøre. Dermed må vi se oss om etter andre muligheter.

Hvis vi antar at navnet er en lærd konstruksjon, faller endel av grunnlaget bort for å foretrekke formen *Primsigð* framfor *Primsignd*. Det siste navnet oppfattes som en (substantivert) perfectum partisipp av verbet *primsigna* ‘å merke med korsets tegn’ av latin *prima signatio* (Storm 1877, 426). Formene *Primsigð* og *Primsignd* fordeler seg jevnt på de fire norrøne håndskriftene av *Jómsvíkinga saga*. Knut Helle (1992, 170, 188), som bygger på Seip, legger vekt på at formen *Primsigð* finnes i AM 291 4°, som er det eldste håndskriftet, basert på et forelegg fra tidlig på 1200-talet (Foote 1959, 29, 41). Jeg mener det fins andre argumenter som taler til fordel for *Primsignd*:

- (1) Heinrich Hempel (1968) har vist at AM 510 4° og Arngrímur Jónssons latinske oversettelse har en rekke tekstvarianter felles, som adskiller seg fra AM 291 4°, Flateyjarbók og Stockh. perg. 4° no. 7. Ifølge Hempel har AM 510 4° og Arngrímurs oversettelse (“A-gruppen”) i de fleste tilfeller mer opprinnelige varianter enn de tre øvrige (“B-gruppen”). Dette gjør at håndskriftenes alder i dette tilfellet ikke kan tillegges avgjørende vekt.

- (2) Et annet spørsmål er om *Primsignd* eller *Primsigð* skal anses som *lectio difficilior*. Rent fonetisk representerer *-sigð* en betydelig forenkling i forhold til *-signd*. I samme retning skulle det virke at *sigð(r)* representerte et velkjent, konkret begrep. For meg virker dermed overgangen *Primsignd* > *Primsigð* som den mest naturlige.
- (3) Et tegn på at utgangspunktet kan ha vært *-signd* er hunkjønnsformen *-sigð*, mens den vanlige formen er *sigðr*.
- (4) Hvis vi først antar at navnet er en (lærd) konstruksjon, kunne det abstrakte *Primsignd* passe godt inn.

Hvordan skal vi da forklare at *Primsignd* her forekommer som navn på en øy? Løsningen mener jeg ligger i forbindelsen mellom *Primsignd* og latin *prima signatio*. Det er nemlig velkjent at man i middelalderen enkelte ganger latiniserte egennavn ved at man oversatte dem til latin. Et eksempel fra en senere tid er Holbergs *Erasmus Montanus*, av *Rasmus Berg*. En slik latinisering av egennavn i latinske tekster bød ikke på problemer innenfor et romansk språk som fransk. Hvis man derimot prøvde å latinisere egennavn i et ikke-romansk språk, kunne det enkelte ganger være vanskelig å finne tilbake til det opprinnelige navnet. Vi finner likevel eksempler på denne typen latinisering, f.eks. i forbindelse med cistercienserordenens klostre i Danmark (France 1992, 19–26; Wohler 1974):

Holm (Fyn)	Insula Dei
Øm (Jylland)	Cara insula
Løgum (Jylland)	Locus Dei

Eksempelene viser her en forskjell ved at man i de to første tilfellene går ut fra ordets *betydning* (Holm > Insula, Øm > Cara) mens man i det siste tilfellet tar utgangspunkt i ordets *form* (Løgum > Locus).

Fra det vestnordiske området finner vi eksempler på den første typen oversettelser i *Historia Norwegiae* fra ca. 1170 (Storm 1880, 75–77, 79):

Island	Glacialis insula
Grønland	Viridis terra
Færøyene	Insulae ovium
(Øst i) Viken	Sinus orientalis

Et eksempel på at ordets form også kan ha vært retningsgivende, har vi i:

Elvedalene (jfr. Alvdal)	Convalles Albiae
--------------------------	------------------

At tolkningen av det latinske navnet kan by på problemer, har vi eksempel på i uttrykket “Thelamarchia cum remotis ruribus” (Storm 1880, 81.5–6), hvor uttrykket “remota rura” enten kan oppfattes som “bygdene bortenfor” eller som oversettelse av *Róbyggjalög*, jfr. *ró* ‘(av-)krok’.

Det spørsmålet vi da må stille oss, er følgende: Finnes det i det aktuelle området noen øy som i norrøn tid hadde et navn med en betydning eller en form som kunne danne utgangspunkt for oversettelsen “Prima signatio”? Her måtte vi også tenke oss en øy av en viss størrelse, fortrinnsvis en som kunne forutsettes kjent av langveisfarende, f.eks. islendinger.

Navnet jeg festet meg ved var *Vigra*. Den norrøne formen er *vigr*, med betydningen ‘spyd’. I Olaf Ryghs *Norske gaardnavne* står det om denne:

Vigr, Navn paa den store Ø, som omfatter hele Herredet. Samme Navn har ogsaa været baaret af en liden Ø blandt Orknøerne, nu kaldet Weir eller Were. *Vigr* heder ogsaa Ø paa Island, liggende i Isefjorden . . . Navnet er intet andet end det i det poetiske Sprog brugte oldn. *vigr* f., Spyd, og er givet Øerne, fordi de havde Form af et Spydblad. Dette er i udpræget Grad Tilfælde med den islandske Ø. Her synes Navnet mindre at passe paa den hele Ø, men derimot meget godt paa den sydøstlige af de 3 Halvøer, som skyder ud af den. (Rygh og Rygh 1908, 200)

Hvis man tok utgangspunkt i betydningen av ordet, kunne man tenke seg at det var en viss likhet mellom et spyd og et kors. Når man slo korsets tegn, tegnet man en figur som muligens kunne minne om spissen på et spyd. Claus Krag gjorde meg imidlertid oppmerksom på en annen — meget interessant — mulighet: Ordet *vigr* kan ha vært satt i forbindelse med verbet *vígja* som er synonymt med *signa*. Utgangspunktet blir da perfektum partisipp-formen *vígðr*. Riktignok har ordene forskjellig lydverdi: *vigr* (med kort vokal) — *vígðr* (med lang vokal pluss ð), men Didrik Arup Seip gir eksempler på at ð noen ganger faller bort etter g i gammel-norske tekster. Han refererer dessuten eksempler fra gammelislandsk, også fra de eldste tekstene (Seip 1934, 82–83).

Det viktigste er imidlertid at man har eksempler på at man “tøyet” lydverdien i ordet for å komme frem til det resultatet man ønsket. Overgangen fra *Løgum* til *Locus (Dei)* synes å være eksempel på dette. I *Historia Norwegiae* finner vi en oversettelse som gjerne er blitt oppfattet som en misforståelse, men som muligens kan være bevisst: En sønn av Harald hårfagre blir kalt Sigurðr *hrísi* ‘lausunge’. I den latinske teksten står: “Sigwardus risi (id est gigas)” [Sigurd rise (det betyr ‘kjempe’)] (Storm 1880, 109.15–16). Her har forfatteren tatt utgangspunkt i ordet *risi* ‘rise’ (med kort vokal). Et motiv for å forandre tilnavnet kunne være at den samme Sigurd gjennom sin etterkommer Sigurd syr var stamfar til den senere norske kongeslekten.

Et tydeligere eksempel finner vi i historien om Olav den helliges ankomst til Norge. I *Heimskringla* står det:

Hér segir þat, at Óláfr konungr kom útan at miðjum Nóregi. En sú ey heitir Sæla, er þeir tóku land, út frá Staði. Þá mælti konungr, lét þat mundu vera tímadað, er þeir höfðu lent við Sælu í Nóregi, ok kvað þat vera mundu góða vitneskju, er svá hafði at borizk. (*Óláfs saga helga* kap. 29; Aðalbjarnarson 1941–51, 2:36)

[Her er det sagt at kong Olav kom inn frå havet midt på Noreg, men den øya der dei tok land heiter Sæla, utanfor Stad. Da sa kong Olav at det måtte vere ein lykkedag, når dei landa ved Sæla i Noreg, og sa at det visst var eit godt varsel at det hadde høvt såleis til.] (Schjøtt og Magerøy 1979, 1:222)

Det er åpenbart at øya det er snakk om het *Selja*, men i denne sammenhengen kalles den *Sæla*. I *Historia de antiquitate regum Norwagiensium* av Theodoricus monachus står det at kongen kom “ad insulam quandam, quae materna lingua nostra dicitur *Sæla*, latine vero interpretatur *felicitas*” [ved en øy som på vårt

språk heter Sæla og som på latin kalles Lykke (el. Salighet)] (Storm 1880, 26.8–9). Gustav Storm sammenholder dette sitatet med sitatet ovenfor (som står gjengitt både i *Heimskringla* og den *Legendariske saga* [Heinrichs et al. 1982, 66.13–17]), og kommenterer det slik: “Navnet *Selja* er forvansket til *Sæla* for at opnaa det latinske Ordspil” (Storm 1880, 26). Ólafur Halldórsson er inne på den samme tankegangen når han tenker seg at navnene *Mostr* og *Sæla/Selja* er blitt blandet sammen i fortellingen om Olav den helliges landstigning, fordi *mostr* ‘stor mengde, rikt forråd’ har noe av den samme betydningen som *sæla* ‘lykke, velstand’ (Halldórsson 1984, 111). Både Storm og Halldórsson setter forvanskningen av navnet i forbindelse med at det er oversatt til latin. Det kan også være nærliggende å sette det forvanskede navnet i forbindelse med klosteret på Selja. Utviklingen *Selja* > *Felicitas* danner en slående parallell til navnene på de danske klostrene som er nevnt ovenfor. Et viktig fellestrekk er at det latinske navnet man ender opp med har utpreget kirkelig karakter: *Insula Dei*, *Locus Dei*, *Cara insula*, *Felicitas*. Min konklusjon blir derfor at øynavnet *Vigr* (i dag: *Vigra*) ut fra formlikheten med verbet *vígja* er blitt oversatt til latin *Prima signatio*, som igjen har gitt *Primsignd*.

Det ukjente øynavnet *Harund/Hørund/Hjørund*

Øya som oppgis å ligge sør for *Hjørungavágr* har noe ulik form i de forskjellige tekstene:

AM 291 4°: En harvñd ligr fyrir sǫnnan þagiñ oc þar in fra er harvñdar fiórþr (Petersens 1882, 108.13–14)

Gks 1005 fol. (Flateyjarbók): en Harund liggr firir sunnan fiordinn en þar er Harundarfiordr inn fra (Vigfússon og Unger 1860–68, 1:187.30–31)

Stockh. perg. 4° no. 7: enn Haurund liggr fyrir sunnan (Cederschiöld 1874–75, 27.15)

AM 510 4°: enn eyinn Hiorund liggur firer sunnann Hiorunga-uog, og þar inn fra Haurundar-fiordur (Petersens 1879, 70.22–23)

Selv om bare AM 510 4° uttrykkelig nevner at det dreier seg om en øy, er det ut fra sammenhengen klart at så er tilfelle. Vi kan også se at tekstene setter navnet på øya i sammenheng med *Harundarfjørðr/Haurundarfjørðr* (>*Hjørundar-*). Her må vi gå ut fra at det dreier seg om den nåværende Hjørundfjorden, siden formen “i Harundarfyrði” forekommer i et diplom fra 1325. Men formen med *-j-* er belagt så tidlig som 1356: “i Jorundarfyrði”, og denne formen er siden enerådende (Rygh og Rygh 1908, 95). I *Heimskringla* har hovedteksten *Hjørundarfjørðr*, men andre håndskrifter har former uten *-j-* (Aðalbjarnarson 1941–51, 1:278 n. 4).

Spørsmålet er da om navnet på øya ganske enkelt er *identisk* med navnet på fjorden, eller om det er et navn som *ligner* på fjordnavnet. Ut fra sammenhengen navnet forekommer i, mener jeg at vi også her har å gjøre med et forvansket stedsnavn, som ikke ensidig kan forklares ut fra fjordnavnet. En indikasjon på dette er at man regner *Hjørund-* som den opprinnelige formen av fjordnavnet (Oddvar Nes i *Norske stadnamleksikon* [Sandnes og Stemshaug 1997, 216, s.v. “Hjørundfjør-

den”]). Når fjorden stort sett kalles *Harund-/Haurund-* i de nevnte håndskriftene, kan en mulig forklaring være at det i dette tilfellet er øynavnet som har påvirket den formen som fjordnavnet har fått i sagaene.

Siden navnet nevnes parallelt med *Primsignð*, mener jeg det er mulig å bruke samme betraktningmåten også på dette: Navnet kan ha blitt forvansket ved at det opprinnelige navnet er blitt oversatt til latin. I dette tilfellet må man videre tenke seg at det latinske navnet er oversatt tilbake til norrønt, men uten at oversetteren (som trolig befant seg på Island) har truffet det riktige navnet!

Ut fra de formene som forekommer, kan navnet på øya med relativt stor sannsynlighet bestemmes som *Hjørund*. Grunnbetydningene av *hjørund* n. er ifølge Fritzners ordbok “Kjødet som ligger mellom det menneskelige Legemes Skind og Ben” eller “det menneskelige Legemes Overflate saadan som det kommer i Berørelse med Udenverdenen” (Fritzner 1972–73, s.v. “hjørund”). Forskere har satt ordet i forbindelse med latin *caro*, *carnis* f. ‘kjøtt’, eller latin *corium* n. ‘hud, lær’ (Vries 1962, s.v. “hjørund”).

Eva Nyman drøfter i en artikkel betydningen av *hjørund* brukt som stedsnavn. Navnet *Harestad* ved utløpet av Gøtaelven kalles i eldre kilder *Harunda(r)staf*. Nyman refererer til Magnus Olsens tolkning:

Som ett om kult vittnande namn har *Harestad* tolkats av Magnus Olsen (1915 s. 251 ff., 257). Olsens förslag är att *Harestad* < **Harundarstafr* innehåller ett icke belagt appellativ, som i fornvästnordisk form skulle ha lytt **hjørundarstafr*, en sammansättning av fvn. *hjørund* f. och *stafr* m. För *hjørund* f. ansätter Olsen utan diskussion betydelsen ‘fallos’, och den **hjørundarstafr*, **harundarstafr* som ortnamnet syftar på skulle ha varit en “phallos-stav’ eller ‘phallos-gudestøtte”. I anslutning till en religionshistorisk bakgrundsteckning kommer Olsen fram till att “*Harundarstafr* forudsætter . . . en dyrkelse af den mandlige frugtbarhedsgud under aaben himmel i skikkelse af en med phallos (*hjørund*) udstyret *stafr* (gudebillede). Man kunde dog ogsaa tænke paa et gudebillede af phallosform; jfr. det bohøslenske *stav-sten*, bautasten (oldn. *bautaðarsteinn*, sms. med **bautuðr* m. ‘støder’, i.e. phallos?). (Nyman 1992, 201–2)

Magnus Olsens utgangspunkt er trolig et sitat fra *Njáls saga*, der *hjørund* n. har betydningen “penis”: “þegar hann kemr við mik, þá er hjørund hans svá mikit, at hann má ekki eptirlæti hafa við mik” [Så snart han kommer nær meg, blir lemnet hans så stort at han ikke kan få tilfredstillelse hos meg] (Sveinsson 1954, 24). Nyman innvender, idet hun støtter seg til Erik Noreen (1939, 173–74):

Det förefaller helt klart att ordet fvn. *hjørund* inte direkt betyder ‘fallos’ eller ‘könsorgan’. Det betyder ‘kött’, ‘hud’ med mera, men liksom ord som *kött*, *köttet*, *köttslig* kan det användas omskrivande, eufemistiskt, i sammanhang, där man inte vill nämna det sexuella alltför öppet. Orden *hjørundarhungur* och *hjørundarlosti* anförs av Fritzner (1891 s. 193) ur religiöst färgad fornvästnordisk litteratur; de översätts med ‘Kjødslust’ — kjøttets lust. Som en eufemism för könsorgan överhuvud — och inte speciellt det manliga — är ordet *hjørund* enligt Blöndal (1920–24 s. 387) känt från nyisländskan. Sammanfattningsvis synes betydelsen ‘könsorgan’ hos ordet fvn. *hjørund*, isl. *hjørund* vara en eufemistiskt inspirerad specialanvändning av ordet, som väl ej är särskilt gammal, och att ansätta en allmän betydelse ‘fallos’ är inte rimligt. (Nyman 1992, 203)

Vi kan her trekke den konklusjon at *hǫrund* har vært brukt som eufemisme for kjønnsorgan. Eksemplet fra *Njáls saga* synes å tyde på at ordet mer spesielt har kunnet betegne mannens kjønnsorgan. Nyman nevner Reichborn-Kjenneruds tolkning av den juridiske termen *hǫrundfall* som “impotens” (også nevnt hos Fritzner; Reichborn-Kjennerud 1932).

Det kan videre ha betydning at *hǫrund* og sammensetninger med dette ordet forekommer i litteratur med religiøst preg. Fritzner nevner at ordet også kan bety “Legemet modsat Sjælen”, og “Kjødet i Modsætning til Aanden” og viser bl.a. til følgende eksempler:

Þat er sva at skilia, at sa sem æ mik truir, þott hann hafvi daudr verit i likam, mun lifa i önd, þar til er hann lifnar, ok horund hans, su er þa lifnar, mun alldri deya þadan af. (*Mǫrtu saga ok Maríu Magðalenu*; Unger 1877, 1:523.2–5)

[Dette er slik å forstå at den som tror på meg, selv om han har vært død i legemet, skal leve i ånden til han får nytt liv, og kjødet hans, som da får nytt liv, skal aldri siden dø.]

hann tamði sitt horund fra ollum lystingum þessa heims lifs (*Jóns saga baptista A*; Unger 1874, 867.32–33)

[Han temmet sitt legeme fra alt begjær i denne verdens liv.]

Vi ser altså at ordet *hǫrund* ofte har en religiøs eller geistlig klang: “Kjødet”, “kjødelig”. Vi finner dermed et fellestrekk med de ordene vi tidligere har behandlet, *Sæla*, *Primsignð* o.a.

La oss gå over til spørsmålet om hvilken øy som opprinnelig kunne være ment. I selve stedsangivelsen der navnet forekommer, heter det at *Hjǫrungavágr* ligger sør for *Primsignð*, og sør for *Hjǫrungavágr* ligger *Hǫrund*. Dermed har vi som utgangspunkt at vi leter etter en øy som (1) er relativ stor/kjent, og som (2) ligger i sørlig retning fra Vigra, og som (3) har et navn som ved oversettelse til og fra latin har gitt *Hǫrund* som resultat.

Det øynavnet som forekommer meg mest interessant, er *Sula*. Størrelsen og beliggenheten oppfyller de to første betingelsene ovenfor. Hva er så betydningen av øynavnet? I *Norske gaardnavne* blir det forklart slik:

**Súlubólstaðr*. 1ste Led er Øens Navn. Den kaldes nu *su`la*, Dat. *sú`linne*; den gamle Form maa være **Súla* . . . Navnet hænger vel sammen med oldn. *súla* f. og Folkespr. Sul eller Sula f. og maa hentyde til noget kløftet, her maaske snarest i Fjeldformationen. Det kunde dog maaske ogsaa sigte til de dybe Indskjæringer ved Solevaag og Mauseidvaag i den østlige, til Borgund hørende Del af Øen. (Rygh og Rygh 1908, 61, no. 80)

Spørsmålet er om sagaforfatterne var bevisst denne betydningen av ordet. Fritzner anfører ett eksempel fra Frostatingsloven: “svín þat, er súlu hefir á halsi”, og oversetter det med “Kløft af Træ til at hænge om Halsen paa Svin for at hindre dem fra at bryde sig igjennem Gjerde” (Fritzner 1972–73, s.v. “súla”). I Ivar Aasens *Norsk ordbog* finner vi denne betydningen godt belagt:

Sul (*uu*), f. 1) Halsaa (Klave) til et Sviin. Gbr. Toten, Rom. G. N. *súla*. — 2) Løbet paa en Skydebue. Tel. (Vinje). Begrebet synes egentlig at være: en Trekant. I nogle Stedsnavne dunkelt.

Sula, f. 1) en Kløft (saasom paa et Træ, eller paa visse Redskaber). Helg. Saaledes ogsaa: Vinkelen imellem et Menneskes Fødder (= Skrev, Klov). Nordl. og Namd. — 2) en Støtte eller Stolpe med en Kløft oventil. Nfj. Nordl. (Jf. Marsula). Ogsaa om en kløftet Stang. (Halmsula, Ristarsula). Jf. Neip og Tjuga. G. N. *súla*: Stolpe (T. Säule). — 3) en gaffelformig Kløft eller Ramme, hvorpaa man ophasper Fiskesnøret, idet man trækker det op af Søen. Berg. Trondh. Nordl. — 4) Hjørnetougene paa et Fiskevod (som nemlig i udspændt Stilling danne en smal Vinkel). Senjen . . . — 5) en vis Søfugl, s. Havsula. (Aasen 1873, 772)

Ut fra Aasen kan man se at betydningen “kløftet gjenstand” har holdt seg i enkelte norske dialekter helt opp til våre dager. Det er da interessant å sammenligne med Sigfús Blöndals store islandske ordbok (Blöndal et al. 1920–24, 818):

súl [su:l] f. (jfr. *súla*) i Talem.: *jeg læt* (el. *legg*) *þar sök við s.*, jeg betrakter det som afgjort el. endelig bestemt, jeg beslutter fast.

súla (-u, -ur) (su:la) f. 1. (*stoð*) Söjle: (Talem. *setja sök fyrir súlu*, forbyde, at n-t kommer ind over Husets Tærskel . . . — 2. (zool.) Sule (*sula bassana*).

Vi ser at betydningen “kløftet gjenstand” ikke er anført i den islandske ordboka. Også i den gamle islandske litteraturen er “stolpe, søyle” den vanlige betydningen av *súla*. Den forskjellen som vi her leser ut av Aasens og Blöndals ordbøker får betydning hvis vi tenker oss at en mulig oversettelse til latin høyst sannsynlig har foregått på Island.

Dermed må vi begi oss ut på hypoteser: Vi må for det første tenke oss en oversettelse av *súla* til latin, som har som utgangspunkt (den feilaktige) betydningen “stolpe, søyle”. Deretter måtte vi tenke oss at det latinske ordet man da kom fram til, (feilaktig) ble tolket som “penis”, gjengitt med eufemismen *hørund*. At en oversetter kunne gi en slik tolkning av det ukjente latinske ordet, blir mer forståelig hvis vi tenker på den tydelige sammenhengen mellom datidens stedsnavn og førkristen fruktbarhetsdyrkelse. Vi må kunne tenke oss at datidens geistlige var fullt oppmerksomme på denne sammenhengen, også fordi dette representerte en åndsmakt som de stadig sto i konkurranseforhold til.

Kan vi finne holdepunkter som kan underbygge disse hypotesene? I en undersøkelse drøfter jeg opphavet til det ukjente stedsnavnet *Stafr* som forekommer i beretningen om slaget på Stiklestad (Megaard 1993). Det fortelles at Olav den hellige først kommer til den gården som heter *Sul* (i de norrøne tekstene *Súla*) på veien fra Sverige. Deretter kommer de til en gård med det ukjente navnet *Stafr* (Aðalbjarnarson 1941–51, 2:352–53). I artikkelen argumenterer jeg for at navnet *Stafr* i virkeligheten er en forvanskning av *Sul* (*Súla*), og at vi har å gjøre med et tilfelle der samme historie fortelles to ganger (dublett).

Forutsatt at antagelsen er riktig, er *Sul* (*Súla*) i dette tilfellet blitt forvansket til *Stafr*. Den opprinnelige betydningen av stedsnavnet *Sul* i Verdal er ifølge stedsnavnforskere “kløft, skrev”, mens man her i så fall har valgt den andre betydningen. Forvanskningen kan også i dette tilfellet forklares med en oversettelse til og fra latin. Forøvrig skiller overgangen *Sul(a)* > *Stafr* seg fra de vanlig kjente eksemplene på utvikling av stedsnavn.

Vi finner også noe som kan være en parallell til noen av de stedsnavnene vi tidligere har behandlet: Stedsnavnet kalles *Sul*, mens de norrøne tekstene har *Súla*. Spørsmålet er om dette stedsnavnet noen gang har hatt formen *Sula*. Siden formen *súl* forekommer i norrønt, skulle man ut fra vanlige regler for lydutvikling tro at navnet har hatt denne formen i norrøn tid. Når tekstene likevel har *Súla*, minner dette unektelig om de tilfellene som er omtalt ovenfor, der lydverdien “tøyes” for at ordet lettere skal kunne etymologiseres via et latinsk ord. Det kan dermed tenkes at formen *Súla* er en parallell til *Sæla*, der den ukorrekte formen er et synlig tegn på at en etymologisering har funnet sted.

Hypotesen støttes videre av betydningen av *stav* i stedsnavn. Nyman refererer i sin artikkel til Knut Helles undersøkelse av norske navn på *Stav*-/*stav* (Nyman 1992, 211–12; Helle 1975, 18–33). Av denne fremgår det at når *stav* betegner terrenget, viser navnet i de aller fleste tilfellene til formasjoner som er mer eller mindre loddrette. Helle finner også at stående formasjoner gir bakgrunnen for mange *stav*-navn på Island (1975, 21). Nyman (1992, 205–6) viser videre til forskere som mener at stedsnavn med *stav* kan ha kultisk betydning, bl.a. Stefan Brink (1990, 478), Lars Hellberg (1986, 50–51) og Thorsten Andersson (1992), som skriver:

En god oppfattning om företeelser som kulten varit knuten till ger de gamla lagarnas förbud. I Gutalagen (s. 14) stadgas om förbud att åkalla hult, högar, hedniska gudar, vin och stavgårdar: “Engin ma haita a huathci a hult eþa hauga. eþa haþin guþ. huatki a vi eþa stafgarþa”. (Andersson 1992, 89)

I sin artikkel “Stav-” i *KLNM* skriver Harry Ståhl:

I den äldre E[idsiva]t[ing]s kristenrätt (1,24) [Keyser og Munch 1846, 383] heter det att ingen må ha i sitt hus *staf eða stalla*, dvs. stav el. altare. *Stafr* har tydl. varit ett föremål förbundet med den hedniska kulten, kanske en med en gudabild utsirad stav el. pelare. Den arab. förf. Ibn Fadhlän berättar på 900-talet om hur “rus”, dvs. svenskar el. sv. nybyggare i Ryssl., brukade offra till “en upprest hög trästolpe, som har liksom ett människoansikte”. En likn. sed har länge fortlevt bland samerna (jfr *Stalli*). Dessutom kan anföras att det nord. ordet *stafr* är etymol. identiskt med litauiska *stābas* “gudabild”. Det anförda gör att man inte kan utesluta att stav kan ha haft kultisk betydelse, betecknat uppresta gudabilder el. heliga pålar el. stenar. (Ståhl 1972, 80)

Hvis vi først antar at navnet *Stafr* kan ha hatt en kultisk betydning, er det nærliggende å sette navnet i forbindelse med fruktbarhetsdyrkelse. Da kan det synes naturlig at navnet også har hatt betydningen “mannlig kjønnsorgan”.

I artikkelen forklarer jeg altså overgangen *Sul* (*Súla*) > *Stafr* på samme måte som ovenfor: at vi har å gjøre med en oversettelse til og fra latin. Det interessante er at jeg i dette siste tilfellet finner en indikasjon på at det mellomliggende latinske ordet er *palus* ‘stolpe, stakk’. Generelt sett er *palus* en nærliggende oversettelse av denne betydningen av ordet *súla*. Det som i denne sammenheng er viktig, er at *palus* foruten sin vanlige betydning også finnes brukt med en overført betydning “penis”. Riktignok finnes denne betydningen bare belagt i Horats’ *Satirae* 1.8.5. På den annen side var akkurat denne dikteren meget velkjent for middelalderens latinkyndige: Horats var sammen med Cicero, Sallust og Virgil en av de fire viktige

klassiske forfattere i latinskolenes pensum (Curtius 1990, 49). En indikasjon på at *palus* har vært det mellomliggende ordet, tror jeg man kan finne i *Heimskringlas* beretning. Her fortelles det:

Þá flytja þeir her sinn út til Stafs. En er hann kom á Stafamýrar, þá átti hann dvöl. Þá spurði hann til sanns, at bœndr fóru með her móti honum (*Óláfs saga helga* kap. 204; Aðalbjarnarson 1941–51, 2:353)

[No drog hæren ut til Stav. Da kongen kom til Stavemyrane, heldt han kvild. Då fekk han sannspurt at bøndene for imot han med ein hær] (Schjøtt og Magerøy 1979, 2:90)

Man kan spørre seg hvor navnet *Stafamýrar* kommer fra. Det er to ting som her er merkelig: Før det første høres det urimelig ut at kongen skulle stoppe på en *myr*. For det andre sies det jo at de er kommet frem til Stafr. Løsningen kan være at *palus* m, genitiv *-i*, ‘stav, stolpe’ i nominativ har samme form som *palus* f., genitiv *-udis*, ‘myr, pøl’. Vi kunne tenke oss et uttrykk som “in villam, quae dicitur Palus”. Kan vi tenke oss at en eventuell oversetter da kunne komme i tvil, og derfor skrive f.eks. “til Stafs eða Mýrar”, et uttrykk som en avskriver kunne oppfatte som *Stafamýrar*? Siden vi i begge tilfeller har det samme navnet (*Súla*) som utgangspunkt, kan det være rimelig å anta at det samme latinske ordet kan være brukt i en eventuell oversettelse. I så fall har vi en sannsynlig forklaring på overgangen *Súla* > *Hjørund*.

For å oppsummere: Det er mulig å forklare *Hjørund* som en forvanskning av øynavnet *Sula*, via en oversettelse til og fra latin (*palus*), og denne forklaringen mener jeg er sannsynlig. I dette tilfellet må vi imidlertid ta hensyn til en mulig alternativ forklaring: at *Hjørund* har sammenheng med *H(j)jørundarfjorðr*.

Fagrskinnas stedsangivelse: “inn a Ælftrum”/“inn a Almunnd hamrum”

Fagrskinna har tatt opp i seg deler av en eldre versjon av *Jómsvíkinga saga* (Indrebø 1917, 53–54). Dette sagaverket har i vår sammenheng en spesiell verdi ved at det er blitt til i Norge, trolig i Trøndelag. Selv om Fagrskinna i hovedsak fremstår som en kompilasjon av islandske kilder, er synsvinkelen likevel flyttet fra Island til Trøndelag og Vestlandet. Forfatteren/redaktøren befinner seg med andre ord langt nærmere åstedet for de begivenheter han behandler.

Det er bevart avskrifter av to versjoner av Fagrskinna, *A* fra første del av 1300-tallet og *B* fra ca. 1250. I begge versjonene finner vi på et punkt i jomsvíkingeberetningen en avvikende stedsangivelse. I selve *Jómsvíkinga saga* svarer bonden som blir spurt hvor Hákon jarl befinner seg:

her lá han j gæer kvæld fiþ æin fciþa fyrir inan æyna hæþ á hiozvna þági (AM 291 4°; Petersens 1882, 106.26–28)

[her lå han i går kveld med et skip innafor øya Hod, i Hjørungavåg]

þa ma eg seigia ydur til Haconar iarls, huar hann la i giær med einu skipi hier firer innann eyna Haud æ Hiorunga-uogi (AM 510 4°; Petersens 1879, 68.4–6)

[så kan eg fortelje dykk at Håkon jarl låg i går med eitt skip her på innsida av øya Hod, i Hjørungavåg.] (Fidjestøl 1992, 178)

I Fagrskinna *B* står det derimot:

þa ma ec yðr sægia til Haconar iarls huar hann liggr *inn a Ælftrum* oc væit ec æigi hvart hann hæfir æit skip eða .ii. en æigi ero flæiri en .iii. oc i dag var hann æigi norðr roenn til liðs sins. (Jónsson 1902–3, 90.17–20)

[så kan jeg si dere om Håkon jarl at han ligger *inne ved Elfter*; jeg vet ikke om han har ett skip eller to, men ikke er det flere enn tre; i dag var han ikke rodd nord til sin hær] (Schreiner 1972, 107)

I stedet for “*inn a Ælftrum*” står det i Fagrskinna *A* “*inn a Almunnd hamrum*” (Jónsson 1902–3, 90.18 apparat).

I selve tekstsammenhengen virker disse rettelsene ulogiske, for i fortsettelsen drar jomsvikingene også i Fagrskinns versjon til *Hjørungavágr*:

Ðæir foro inn til þess er þæir como i Hiorunga vag. þar hittu þæir firir Hacon iarl æigi æinskipa hælldr með halft annat .c. skipa. (Jónsson 1902–3, 92.2–5)

[De for inn til de kom i Hjørungavåg. Der fant de Håkon jarl, ikke med ett skip, men med halvannet hundre] (Schreiner 1972, 108)

Også *Heimskringla* følger en versjon der navnet *Hjørungavágr* er byttet ut:

Hann røri í gær *inn í Hjørundarfjörð*. Hafði jarl eitt skip eða tvau, eigi váru fleiri en þrjú, ok hafði ekki til yðvar spurt. (Aðalbjarnarson 1941–51, 1:278)

[Jarlen for i går inn i Hjørundfjord, og da hadde han eitt eller to skip, slett ikkje fleire enn tre, og han hadde ikkje nysn om dykk.] (Schjøtt og Magerøy 1979, 1:150)

Det interessante i vår sammenheng er at uttrykket “*inn a Ælftrum*” knyttes til at vestspissen av Sula har navnet *Eltranaset*. *A*-versjonens “*inn a Almunnd hamrum*” knyttes til Alme på innersiden av Hareidlandet ca. 7 km fra Liavågen. Knut Helle skriver:

B blir regnet for den versjon som best gjengir den opprinnelige Fagrskinna [Jakobsen 1980, 23–25]. Men den har i forhold til originalen fått innskutt lange ættelister der arnmødlingeætten på Giske på Sunnmøre er særlig fremhevet, og man har tenkt seg at det dreier seg om en redaksjon som ble laget nettopp for stormennene på Giske [Hagland 1980, 132, 153]. Tilknytningen til Sunnmøre gjør det i alle høve tenkelig at versjonen på dette punktet er “rettet” av en stedkjent person. Det er med andre ord ikke mulig å avgjøre hvilken av de to stedfestingene som er den opprinneligste. Uansett tyder de to variantene på at folk i ettertiden har søkt å tilpasse jomsvikingetradisjonen til geografien på Sunnmøre. (Helle 1992, 185–86)

Jeg vil her legge vekt på at formen “*inn a Ælftrum*” forekommer i en redaksjon som tydeligvis har vært bestemt for medlemmer av arnmødlingeætten. Da er det to ting vi skal legge merke til: Denne ætten roste seg spesielt av at stamfaren *Arnmød* og hans sønn *Arne* hadde deltatt i jomsvikingeslaget. De nevnes i *Jómsvíkinga saga* blant deltakerne i slaget, men viktigere er det at Bjarni Kolbeinsson i

Jómsvíkingadrápa (str. 18, 20, 21) opphøyer *Arnmod* til en av tre lederne for den norske leidangsflåten, på linje med Hákon jarl og Eirik jarl:

Dá buðu þeir at móti / þeim, er sunnan kvómu, / til geirhríðar greppum / gørla Nóregs jarlar; / þar var mestr á méli / (morðremmandi) skómmu / (margr var at laufa leiki) / landherr saman fundinn.

[Så bød Norges jarler mændene i fuldt tal at samles til kamp mod dem, der var komne sydfra; der samledes i en kort tid en overordentlig stor hær fra landet; mangen kriger deltog i kampen.]

Ok hofðingjar hraustir / heyra menn at væri / (þat hefr þjóð at minnum) / þrír með flokki hverjum, / þars hreggviðir hittusk / hjalma skóðs á víðum / (fundr þótti sá fyrðum / frægr) Hjörungavági.

[Og man hører, at tre tapre høvdinger fulgte hver skare (afdeling) — det mindes folk —, der hvor krigerne mødtes på den vide Hjörungavåg; det møde syntes folk berømt.]

Hauðr frá Hókun verja / hart, svát eigi skorti; / Eiríkr hefir eggjar / ótrauðr verit rjóða; / ok sögðu þar ýtar / Árnmod vera síðan / (sá var greppr við gumna / glaðr) hofðingja enn þriðja.

[Jeg har hørt, at Hakon værgede landet kraftig, så at der intet fattedes (i forsvaret); Erik var uførtroden til at rødfarve sværdene, og man sagde, at dernæst var Arnmod den 3. høvding; den helt var munter mod mændene.] (*Jómsvíkingadrápa* 18, 20, 21; Jónsson 1912–15, B2:4–5)

I *Arnmœðlingatal*, ættetavlen som er innskutt i Fagrskinna B, blir Arnmod kalt *jarl*. Det er et poeng at den eldste delen av ætten kalles *Arnunga ætt*, mens den yngre grenen kalles *arnmœðlingar* etter Arnmod:

(M)aðr het Finnviðr fundinn. hann var fundinn i arareiðri. oc vafðr i silkireifum. oc vitu menn eigi ætt hans. fra hanum er comen ætt su. er callað er Arnunga ætt. sonr hans var Þorarenn bullibak. faðr Arnviðar faðr Arnmods iarls. fra hanum er comen su ætt er Arnmœðlingar hæita. Sunr hans het Arne. synir Arna varo þæir Kalfr a Eggju. Þorberg. Þorbiorn. Finnr iarll. oc Arne. (Jónsson 1902–3, 389.13–20)

[En mann het Finnvid fundne. Han var funnet i et ørnereir, reivet i silke, og man vet ikke opphavet hans. Fra ham er kommet den ætten som kaller seg arnungeætten. Sønnen hans er Torarin bullibak, far til Arnvid, far til Arnmod jarl. Fra ham er kommet den ætten som heter arnmødlinger. Sønnen hans het Arne. Sønnene til Arne var Kalv på Egge, Torberg, Torbjørn, Finn jarl og Arne.]

Det må være rimelig å tro at en stormannsætt som bar navnet til ættefaren hadde en levende tradisjon om denne. (Vi ser også at ættelisten nevner opp tre generasjoner før Arnmod.) Ifølge *Jómsvíkingadrápa* (str. 29) falt Arnmod i dette slaget, i kamp mot Vagn Ákeson. Dermed skulle man tro at etterkommerne også hadde en tradisjon om selve slaget, særlig fordi slaget hadde funnet sted i deres egen nærhet. Når altså uttrykket “iñan æyna haþ á hiozvna yági” (AM 291 4°) her er byttet ut med “inn a Ælftrum” i B-redaksjonen, må dette tillegges vekt.

Det andre poenget er at “inn a Ælftrum” er et typisk *lokalt* stedsnavn, jfr. Olaf Ryghs innledning til *Norske Gaardnavne*:

elptr f. (Gen. *elptar*), ogsaa i Formen *alpt* (Gen. *alptar*), Svane. Fra dette Ord stammer

en stor Mængde Stedsnavne, der komme dels direkte af Fuglenavnet, dels af dets udstrakte Anvendelse i Navne paa Elve og Indsøer. (Rygh 1898, 48–49)

Det kan altså se ut som om synsvinkelen i dette tilfellet er flyttet til selve Sunnmøre. Når det så står “*inn a Ælftrum*”, kan man spekulere på om synsvinkelen har ligget ute på selve kysten, kanskje på Giske?

De to Fagrskinna-versjonene og *Heimskringla*-versjonen har alle “*inn á*” / “*inn í*”. *A*-versjonen og *Heimskringla*-versjonen skiller seg imidlertid fra *B*-versjonen ved at disse plasserer Håkon jarl ganske langt inne (“*inn a Almunnd hamrum*” / “*inn í Hǫrundarfjörð*”). Av disse tre versjonene er det imidlertid bare *B*-versjonen som er klart ulogisk. For de to andre versjonene forutsetter beretningen at jomsvikingene måtte passere Liavågen. Dermed er det en viss sammenheng med det som følger: “*Ðæir foro inn til þess er þæir como i Hiorunga vag*” (Jónsson 1902–3, 92.2–3). Dette kan tolkes på flere måter. Selv tror jeg *B*-versjonen her er den mest opprinnelige: Det synes klart at også *Heimskringla*- og Fagrskinna *A*-versjonen bygger på forelegg som er nesten likelydende med *B*-versjonen, og der navnet *Hjörungavágr* er byttet ut. Hvis denne versjonen ble oppfattet som åpenbart ulogisk/feilaktig, ville det være nærliggende å forandre den, for å gjenopprette en logisk sammenheng i teksten.

Spørsmålet om hvilken versjon som er den opprinnelige er likevel ikke avgjørende for troverdigheten av de enkelte stedsnavnene. Det viktigste er etter min mening at man i Fagrskinna *B* både finner tilknytningen til arnmødlingene og den — i tekstsammenhengen — fullstendig avvikende stedsangivelsen “*inn a Ælftrum*”.

Det kan tenkes at dette stedsnavnet betegnet et videre geografisk område enn vestspissen av Sula. I Olaf Ryghs artikkel “Norske fjordnavne” (1896) finner vi en rekke eksempler på at former av det opprinnelige navnet i ettertiden betegner en del eller et endepunkt for det området navnet tidligere dekket. Det viktigste i vår sammenheng er imidlertid at “*inn a Ælftrum*” knytter forbindelsen til Sula.

Hvor lå sagaens *Hjörungavágr*?

I *Jómsvíkinga saga* beskrives som nevnt *Hjörungavágr* slik:

Nu er sagt, at botninn at Hiorunga-uogi horfer i austur, enn munnurenn i uestur; þar standa steinar .ííj. ut a uoginum, og heita þeir Hiorungar, og er einn nockuru mestur, og er uogurinn uit (þa) steina kendur. (AM 510 4°; Petersens 1879, 70.15–18)

Hvis vi følger vår hypotese om at *Primsígnð* og *Hørund* svarer til Vigra og Sula, skulle sagaens *Hjörungavágr* befinne seg mellom disse. Det er da flere ting som faller i øynene: Mellom Vigra og Sula finner vi i dag bysamfunnet Ålesund, Sunnmøres sentrum i moderne tid. I norrøn tid finner vi Borgundkaupangen nettopp her. Allerede i sagatiden var stedet kjent som en viktig havn, med navnet *Steinavágr*, bevart i navnene *Steinvågnes* og *Steinvågsundet*. I sagaen om Olav den helige heter det:

Fór Óláfr konungr til þess, er hann kom norðr um Stað, ok lagði til Hereyja ok spurði þar þau tíðendi, at Hákon jarl hafði lið mikit í Þrándheimi . . . Síðan helt Óláfr konungr inn til Steinavágs ok lá þar um nótt. En Áslákr Fitjaskalli helt skipi sínu inn til Borgundar. (Aðalbjarnarson 1941–51, 2:321–22)

[Kong Olav fór til han kom nordom Stad, og la til ved Herøyane, og der hørde han tidend om at Hákon jarl hadde ein stor hær i Trondheimen . . . Sidan la kong Olav inn til Steinvågen og låg der om natta. Men Aslak Fitjaskalle styrte med sitt skip inn til Borgund.] (Schjøtt og Magerøy 1979, 2:71)

Fra sagaen om Magnus Erlingsson:

Óðinsdag, áðr messur væri sungnar í býnum, lagði Erlingr brot öllu liðinu ór böenum. Þeir höfðu skip eitt ok tuttugu. Þá var blásandi byrr sunnan með landi . . . Frjádag þegar i öttu sigldu þeir á Steinavág. (Aðalbjarnarson 1941–51, 3:380–81)

[Onsdagen, før messa vart sungen i byen, segla Erling bort frá byen med heile flåten; dei hadde 21 skip. Det bles ein strykande bør nordetter langsmed landet . . . Straks i otta om fredagen segla dei inn til Steinvågen.] (Schjøtt og Magerøy 1979, 2:333)

Fra Hákon Hákonssons saga:

Þenna vetr komu enn upp margar greinir millum konungs ok Iarls sendi konungr þa enn orð I(arli) at hann kðmi um sumarit suðr til Biorgyniar . . . varð I(arl) siðbuinn hann hafdi. vel xx. skip hann sigllði suðr a Mðri oc la lengi i Steina vagi. (AM 47 fol., Eirspennill; Jónsson 1916, 564.26–565.3)

[Denne vinteren kom det igjen opp mange tvistemål mellom kongen og jarlen. Kongen skrev da til jarlen og bad han komme sør til Bergen om sommeren . . . Jarlen ble seint ferdig. Han hadde vel tjue skip. Han seilte sør til Møre og lå lenge i Steinvågen.]

Sagaenes beretninger forteller at enten man kom sørfra eller nordfra, var den naturlige havnen Steinavágr. Om hertug Skule fortelles det også at han med vel 20 skip “la lengi a Steina vagi”. Dette tyder på at stedet også den gang var et naturlig sentrum. Navnet forekommer imidlertid ikke i *Jómsvíkinga saga*. I stedet heter det:

Hacon iarll og syner hans hofdu þa .ccc. skipa, og uoru morg ecki miog stor; þeir leggja nu ollum skipunum sinum æ uog, þann er heiter Hiorunga-uogur, og bera samann rad sin; liggja þeir nu þar ollum skipunum æ Hiorunga-uogi uit suo buit. (AM 510 4°; Petersens 1879, 65.33–66.4)

[Jarlen og sønene hans hadde tre hundre skip, men mange av dei var ikkje vidare store. Dei la no alle skipa sine inn i ein våg, som heiter Hjørungavåg, og la opp råd i lag. Med så gjort låg dei med alle skipa sine i Hjørungavågen.] (Fidjestøl 1992, 175)

Spørsmålet som da melder seg, er om *Hjørungavágr* er blitt forvekslet med *Steinavágr*. Hvis vi igjen ser på den forklaringen sagaen gir av vågens navn, legger vi merke til en viss sammenheng:

þar standa steinar .ííj. ut æ uoginum, og heita þeir Hiorungar, og er einn nockuru mestur, og er uogurinn uit (þa) steina kendur. (Petersens 1879, 70.16–18)

[Det står tre steinar ute på vågen, og dei heiter Hjørungane, ein av dei er noko større enn dei andre. Det er desse steinane vågen heiter etter.] (Fidjestøl 1992, 181)

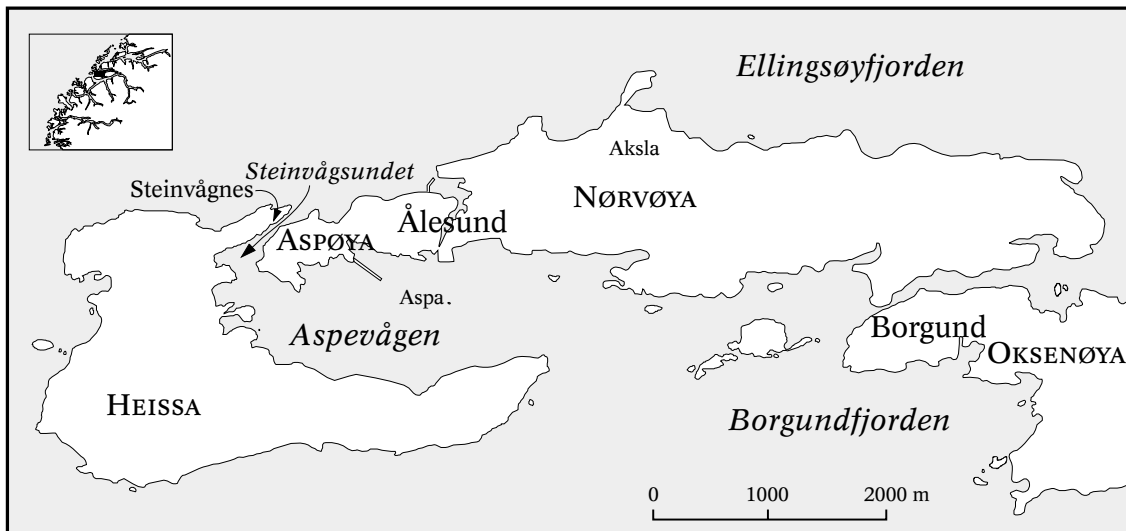

Fig. 2. Bykommune Ålesund med omland. Tegning ved Susan A. Hawkins.

Kan man tenke seg at ordene “og heita þeir Hiorungar” er et senere tillegg? I så fall ville det som står tilbake passe som en forklaring (etymologisering) av navnet *Steinavágr*.

Hvis vi ser på topografien i Ålesund, danner de tre øyene Nørvøya, Aspøya og Heissa en beskyttet havn i retning øst-vest. Navnet er i dag *Aspevågen*, mens det trange sundet mellom Aspøya og Heissa kalles *Steinvågsundet* (se fig. 2 og 3) Spørsmålet er om navnet *Steinavágr* har vært brukt om hele denne havna. I beskrivelsen i *Jómsvíkinga saga* heter det at “botninn at Hiorunga-uogi horfer i austur, en munnurenn i uestur”. Dette kan oppfattes som en skisseaktig beskrivelse av Ålesund havn, siden fjellet Aksla på Nørvøya danner utgangspunktet for en akse øst-vest. Steinvågsundet mellom Aspøya og Heissa måtte da bli det som svarte til “munnurenn i uestur”.

Et poeng er at en slik beskrivelse måtte ha en eller annen funksjon. Det at man her bruker relativt mange ord, kan tyde på at stedet var vanskelig å beskrive med bare en setning. Det kan også bety at dette var en del av allmenkunnskapen, iallfall for sjøfarende. For å finne fram til *Steinavágr* var det nødvendig å ta peiling både på Vigra og Sula. Slik sett minner denne beskrivelsen sterkt om beretningen om jomsvikingenes ferd rundt Stad. Også i dette tilfellet får vi presise opplysninger, som samtidig var nødvendige for sjøfolk:

er þeir koma i sund þat, er heiter Ulfa-sund, og eru þa komner hia Stad . . . Þa sigla þeir nordur firer Stad. þat eru .uí. uikur siofar; er þat harda mikit torfære, eru þar huorki hafner æ land upp og aunguar hafnar-eyar firer utann . . . þar til er þeir koma i hofn þa, er heyter i Hereyium (Petersens 1879, 66.24–67.1; oversettelse s. 31 ovenfor)

Min konklusjon blir derfor at sagaforfatterne (på Island) på en eller annen måte har forvekslet *Hjorungavágr* med *Steinavágr*.

Fig. 3. *Til venstre*: Utsikt over Ålesund fra Heissa mot Aspøya og Nørvøya, med Steinvågsundet i forgrunnen (© Scanpix, Oslo). — *Til høyre*: Utsikt mot vest fra Aksla på Nørvøya, til venstre Aspevågen (© Scanpix, Oslo).

Hvor er det mest sannsynlig at slaget har stått?

Det er flere faktorer som etter min mening avgjort taler imot at slaget har funnet sted ved Liavågen på innersiden av Hareidlandet:

For det første tyder alle tilgjengelige opplysninger (oldfunn, sagaberetninger) på at de viktige maktsentra på Sunnmøre har ligget ute ved kysten. Både før og etter jomsvikingeslaget hører vi at herskerne slutter allianser med stormenn fra dette området. Sagaene forteller at Håkon jarl ble gift med Tora, en søster av Skopte Skageson, og denne fikk selv en datter av Håkon til ekte. I *Heimskringla* heter det at “Jarl veitti honum stórar veizlur á Mœri” (Aðalbjarnarson 1941–51, 1:248). Det uvanlige navnet *Skopte* finner vi igjen i arnmødlinge-ætta. Midt på 1000-tallet hører vi om at Harald hardråde allierer seg med arnmødlingene på Giske, og får sønnen Olav kyrre med en kvinne fra denne ætta. På 1100-tallet spiller Blindheim-ætta på Vigra en tilsvarende sentral rolle. Grunnene til at dette området har utgjort et maktpolitisk tyngdepunkt har trolig vært: (1) kontrollen over kystleia, som også hadde sammenheng med nærheten til Stad; (2) forbindelsen over Nordsjøen via Hjaltland og Orknøyene; (3) plasseringen ved utløpet av de lange sunnmørsfjordene. Tenker vi oss altså at maktsenteret har ligget nord for Sula, blir det vanskelig å skjønne hvorfor man ifølge sagaberetningen har valgt å legge den store leidangsflåten på innersiden av Hareidlandet, i Liavågen, og dermed overlate høvdingesetene ute på kysten til en ublid skjebne.

Den andre faktoren er at det ikke var mulig å stanse jomsvikingene på deres ferd nordover hvis Håkon jarl la sin leidangsflåte så langt inn.

Den tredje faktoren er at leidangsflåten ville hatt små retrettmuligheter hvis den hadde lidd nederlag inne ved Liavågen. Samtidig var den avskåret fra å få hjelp nordfra. Derimot heter det i *Jómsvíkinga saga*:

Pessi oruzta hefer uerit æ-gætuzt miog, og all dri hafa Daner þui-likan ordstyr borit uit Nord-menn firer þa sauk, at lids-munur uar so mikill, at fimm uoru Nord-menn um einn Dan, og þat lid at auk er kom til þeirra fedga um alla daga, medann barizt uar (AM 510 4°; Petersens 1879, 77.24–28)

[Dette vart eit vidgjete slag, og det har aldri før hendt at danene har fått slikt gjetord for kamp med nordmennene, for her var det så stor overmakt at det var fem nordmenn mot kvar dane, og i tillegg kom det nytt mannskap til jarlen og sønene hans utetter alle dagane medan slaget stod.] (Fidjestøl 1992, 190)

Ut fra dette mener jeg det er høyst usannsynlig at slaget har stått ved Liavågen eller et annet sted lenger inne.

Hvordan er slaget blitt knyttet til *Hjörungavágr*?

Et spørsmål som uvilkårlig melder seg, er hvorfor slaget i det hele tatt er blitt knyttet til *Hjörungavágr* (Liavågen). En viktig forutsetning er selvfølgelig at de eldste beretningene om den norske historien er blitt skrevet ned så langt unna som på Island. Selv om de som skrev ned beretningene kunne bygge på en rik tradisjon, var nedskriverne som regel fullstendig avskåret fra å kunne foreta noen form for åstedsbefaring.

En forklaring kan altså være at et latinsk verk er en av kildene for *Jómsvíkinga saga*. Min hypotese (som jeg vil prøve å begrunne nedenfor) er at dette dreier seg om Sæmundr fróðis krønike om de norske kongene, som hyllingskvadet *Nóregs konungatal* bygger på. Det er rimelig å tenke seg at dette verket er skrevet helt i begynnelsen av 1100-tallet, ettersom Sæmundr døde i 1133, ca. 77 år gammel. Hvis verket har vært på latin, noe de fleste går ut fra, har det sannsynligvis blitt oversatt til norrønt en god stund etter Sæmunds død, trolig først mot slutten av 1100-tallet. Avstanden i tid kunne her gi opphav til mulige feiloversettelser. Hvis et stedsnavn var blitt forvansket, som i vårt tilfelle *Hǫrund*, ville man høyst sannsynlig prøve å knytte det til et stedsnavn man kjente, i dette tilfelle *H(j)ǫrundarfjorðr*. Dette kunne i seg selv være tilstrekkelig til å skape en litterær tradisjon om at slaget hadde stått et sted i nærheten av denne fjorden.

En annen forklaring på at man har flyttet stedet for slaget, er at sagaens beretning også bygger på (fortolkninger av) skaldestrofer. Knut Helle legger vekt på at tradisjonen om jomsvikingene synes å bygge på skaldestrofer, bl.a. i sin kommentar til Tindr Hallkelssons *Hákonardrápa* str. 3, 4 og 8 (Jónsson 1912–15, A1:145–46, B1:137–38):

Tind utmaler striden på fyrsteskalders vis. Våpenbruken var hard, og ulv og ravn fikk rikelig føde av lik. I hans forvanskede strofe 3 blir striden skildret som “Odins vær” (*at uidris vedri*, der *uidrir* står for værguden Odin). Her var det helst piler som drev som “hagl” (*dreif . . . hagli*). I strofe 8, som er enda vanskeligere å lese, blir bindende høyere makter (*baund*) omtalt, etter alt å dømme på den seirende Håkon jarls side. Om disse tolkningene holder, er det fristende å tenke seg at vi i Tinds strofer har utgangspunktet for et viktig dramatiserende ledd i den senere tradisjonen om slaget: Ved trolldom eller hedenske guders hjelp brøt det løs et forferdelig haglvær.

Tord forteller at de danske skipene ble ryddet under “gullrike stridsmenn” på Møre (str. 4: *und árom ærins gullz*). Kan dette være utgangspunktet for den fantasifulle tildiktningen i den senere jomsvikingetradisjonen om at Bue sprang på sjøen med gullkister? (Helle 1992, 173–74)

Det er bevart halvannen strofe av en *drápa* som Þorleifr Rauðfeldarson med tilnavnet *jarlsskáld* diktet til Håkon jarl (Jónsson 1912–15, A1:141, B1:132). Helstrofen finnes i *Heimskringla* (Aðalbjarnarson 1941–51, 1:298–99), mens halvstrofen står referert to steder i den *Tredje grammatiske avhandling* og ett sted i den *Fjerde grammatiske avhandling* (Ólsen 1884, 17.19–20, 75.37–40, 120). I den første strofen hylles Håkon for å ha forvoldt ni fyrsters død:

Hókon, vitum hvergi / (hafizk hefr runnr af gunni) / fremra jarl und ferli / (folk-Ránar) þér mána; / þú hefr oðlinga Óðni / (etr hrafn af ná getnum), / vesa mátt af því vísi / víðlendr, níu senda.

[Hakon, vi kender ingen jarl på jorden mere fremragende end dig; krigeren har hævet sig (sin anseelse) ved kampen; du har sendt Oden 9 fyrster — ravnene æder af de den givne lig —, men du kan derved herske over vidtudstrakte lande fyrste.] (Jónsson 1912–15, B1:132)

I halvstrofen berømmes Håkon som hærfører. Her finner vi imidlertid en kenning for “sverdkamp” som i formen har en viss likhet med stedsnavnet *Hjörungavágr* (-vágr):

Hofðum í þér Hókon, / es at hjórrógi drógumk / (þú rautt Skoglar skýja / skóð), forystu góða. (Jónsson 1912–15, B1:132)

Åke Ohlmarks gjengir innholdet slik:

Vi hade i dig, Håkon, en god ledning, då vi drogo till svärdstvisten (slaget): du blodade Skoguls skyars (sköldarnas) skaderedskap (svärdet). (Ohlmarks 1958, 398)

Ohlmarks slutter seg til Finnur Jónssons oppfatning om at disse strofene handler om jomsvikingslaget:

Bästa stödet för *hjórrógs* identifiering med Hjörungavåg ligger i den närmast oöverstigligen svårigheten att före Bue digres fall där finna en nionde furste, som Håkon skulle brakt om livet. (Ohlmarks 1958, 399)

Det er i denne sammenheng fristende å trekke en parallell til det andre store sjøslaget som kongesagaene forteller om: slaget ved *Svöldr*. Også i dette tilfellet råder det stor tvil om plasseringen av slaget. Dette er selvfølgelig en annen diskusjon, men enkelte likhetspunkter kan nevnes:

(1) Den islandske sagatradisjonen om Olav Tryggvason plasserer slaget i nærheten av Vendland, mens Adam av Bremen, som skrev hundre år tidligere, plasserer det i Øresund.

(2) Ut fra vanlige strategiske betraktninger synes Øresund å være et mer sannsynlig alternativ hvis vi tar utgangspunkt i sagaens beretning om at Olav Tryggvason var på vei tilbake fra Vendland da han ble angrepet av en overlegen styrke av dansker, svensker og nordmenn.

(3) Ordet/navnet *Svöldr* er belagt i en strofe av Skúli Þórsteinsson:

Fylgðak Frísa dolgi / (fekk ungr) þars spjör sungu / (nú fiðr öld at eldumk, / aldrbót) ok Sigvalda, / þás til móts við mœti / malmþings í dyn hjalma / sunnr fyr Svöldrar mynni / sárlauk roðinn bórum.

[Jeg fulgte Frisernes fjende (Erik) og Sigvalde, hvor spydene sang — i min ungdom vandt jeg ry; nu mærker man jeg ældes —, da vi bar det blodige sværd i kampen imod krigeren sydpå foran Svolders munding.] (Jónsson 1912–15, B1:283)

Det er altså ikke usannsynlig at forekomsten av dette ordet/navnet i en eller flere skaldestrofer har vært en avgjørende faktor når man har plassert slaget sør ved Vendland. Spørsmålet er om den samme tankegangen/metoden har ligget bak når jomsvikingeslaget er blitt lagt til *Hjørungavágr*.

Bygger *Jómsvíkinga saga* på Sæmundr fróði?

Har vi holdepunkter for å hevde at Sæmundr fróði har vært en av kildene til *Jómsvíkinga saga*? Det mest konkrete holdepunktet er opplysningen i AM 510 4° om antallet skip som jomsvikingene hadde da de dro til danskekongens arvegilde:

segia þat marger, at þeir hafi haft halft annat .c. skipa og hafi haft halfann almenning af borginne; enn sumer segia, at þeir hafi haft .lx. langskip og oll akafliga stor; og so seger Sæmundur hinn frodi, at þeir hafi so haft, og hafi þetta lid miog ualit uerit, þat sem einna þotte þeim bezt til oruztu. (Petersens 1879, 54.23–28)

[Mange seier at dei hadde halvt andre hundre skip og halvparten av alle menn i borga, men somme seier at dei hadde seksti langskip og alle umåteleg store. Dette seier Sæmund den frode, at dei hadde så mange, og at det var berre valde folk i manskapet, av dei beste stridsmennene i borga.] (Fidjestøl 1992, 162)

Heinrich Hempel har som nevnt gitt AM 510 4° en mer fremtredende plass i *Jómsvíkinga sagas* stemma enn tidligere forskere. Hempels vurdering gir opplysningen om Sæmundr større vekt. Spørsmålet blir da om vi kan finne noe annet holdepunkt som knytter Sæmundr til denne sagaen.

I Flateyjarbók er *tidspunktet* for slaget angitt i tilknytning til beskrivelsen av *Hjørungavágr*:

Fundr þessi var a Hiorungauogi vm uetrinn eftir jol. þat uar halfum þridea tige uetra eftir fall Haralldz grafelldz. sea orrosta hefir miog fræg verit. Nu leysa þeir skip sin or tæingslum ok etludu til huerir er huerium skulu j moti beriazst. En suo er frasagt at austr horfui botninn a Heorungauoge enn minnit j uestr. þar standa stæinar þrir (Vigfússon og Unger 1860–68, 1:187.22–27)

[Dette møtet var i Hjørungavåg om vinteren etter jul. Det var 25 år etter at Harald gråfell falt. Dette slaget har vært svært berømt. Nå løste de skipene fra fortøyningene og bestemte hvem som skulle slåss mot hvem. Og det er fortalt at bunnen i Hjørungavåg vender mot øst og innløpet mot vest. Der står tre steiner]

Det man kan legge merke til er at denne opplysningen — at slaget fant sted 25 år etter Harald gråfells fall — bryter med den islandske kronologien som stammer fra Ari fróði og som samtlige islandske annaler bygger på. Ifølge annalene ble Harald gråfell drept i 975 eller 976 (Storm 1888). Derimot stemmer opplysningen med Sæmunds kronologi, som vi finner i kvadet *Nóregs konungatal*, der det oppgis at Harald styrte i 9 år (strofe 18.5–8: “red Grafelldr / Gunhilldar sun / niu vetr / fyrir Noregi”, Vigfússon og Unger 1860–68, 2:522), mens Ari regner med 15! (Samtlige

sagaer regner med at jomsvikingslaget sto i 994, ett år før Olav Tryggvason ble konge.) Det har betydning for vår vurdering at denne opplysningen står umiddelbart foran den “umulige” beskrivelsen av *Hjørungavágr*.

Man kan også legge merke til at når Oddr munk's *Óláfs saga Tryggvasonar* oppgir Sæmundr som kilde i et tilfelle, nevnes Dragseid på Stad.

Pessa þings getr Sæmundr prestr hinn froði er agetr var at speki. oc mælti sua. A aðru ari rikis Olafs. T.s. samnaði hann saman mikitt folk oc atti þing a Staði a Dragseiði. oc let eigi af at boða monnum retta tru fyrr en þeir tocu skirn. Olafr konungr hepti miok ran oc stulþi oc mandrap. Hann gaf oc goð log folkinu oc goðan sið. Sua hefir Sæmundr ritað um Olaf konung isinni bok. (Jónsson 1932, 114.7–15)

[Dette tinget nemner Sæmund prest den frode, som var uvanleg klok, han sa: “Det andre året han styrte, samla Olav Tryggvason saman mykje folk og heldt ting på Dragseid på Stad, og helt ikkje opp med å forkynne den rette trua for folk før enn dei tok dåpen. Kong Olav gjorde mykje slutt på ran og steling og manndrap, han gav òg ei god lov for folket og ei god tru.” Slik har Sæmund skrive om kong Olav i boka si] (Rindal 1977, 86)

Stedsnavnet *Stad* forekommer også i sitatet der *Selja* er forvansket til *Sæla*: “En sú ey heitir Sæla, er þeir tóku land, út frá Staði” (Aðalbjarnarson 1941–51, 2:36). Måten stedsnavnet er forandret på kan som sagt (35–36) tyde på at det opprinnelig har stått i en latinsk tekst, og da er det nærliggende å tenke på Sæmunds bok.

Siden Sæmundr fróði forfattet en bok om de norske kongene, og sønnen Loptr ble gift med en datter av Magnus berrføtt, taler sannsynligheten for en nokså nær forbindelse mellom Oddi og Norge mens Sæmundr levde. Samtidig viser saga-beretningene at islendingenes kunnskaper om Norge var særlig knyttet til kysten. En strekning de kjente godt, var nettopp kysten mellom Stad og Nidaros (Kvålen 1925, 45). Det er dermed grunn til å tro at en eldre tradisjon om jomsvikingslaget, som sannsynligvis er nedskrevet av Sæmundr fróði, gir mer pålitelige opplysninger om hvor kampen har stått, enn den yngre islandske tradisjonen som plasserte slaget i *Hjørungavágr*.

Bibliografi

- Aasen, Ivar. 1873. *Norsk ordbog, med dansk forklaring*. Christiania: P.T. Malling.
- Aðalbjarnarson, Bjarni, utg. 1941–51. Snorri Sturluson, *Heimskringla*. 3 bd. Íslenzk fornrit 26–28. Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag.
- Andersson, Thorsten. 1992. “Kultplatsbeteckningar i nordiska ortnamn.” I Fellows-Jensen og Holmberg 1992, 83–105.
- Blöndal, Sigfús, et al. 1920–24. *Íslensk-dönsk orðabók. Íslensk-dansk ordbog*. Reykjavík: Gutenberg.
- Brink, Stefan. 1990. “Cult Sites in Northern Sweden.” I *Old Norse and Finnish Religions and Cultic Place-Names; Based on Papers Read at the Symposium on Encounters between Religions in Old Nordic Times and on Cultic Place-Names Held at Åbo, Finland, on the 19th–21st of August, 1987*, utg. Tore Ahlbäck, 458–89. Scripta Instituti Donneriani Aboensis 13. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.

- Cederschiöld, Gustaf, utg. 1874–75. *Jómsvíkinga saga efter skinnboken 7, 4to å Kungl. Biblioteket i Stockholm utgifven*. Lunds universitets års-skrift 11 (1874), Afdelingen för filosofi, språkvetenskap och historia. Lund: Fr. Berling.
- Curtius, Ernst Robert. 1990. *European Literature and the Latin Middle Ages*, overs. Willard R. Trask. Bollingen Series 36. 7. utg. Princeton: Princeton Univ. Press.
- Fellows-Jensen, Gillian, og Bente Holmberg, utg. 1992. *Sakrale navne: Rapport fra NORNA's sekstende symposium i Gilleleje, 30.11–2.12.1990*. NORNA-rapporter 48. Uppsala: NORNA-förlaget.
- Fidjestøl, Bjarni, overs. 1992. "Soga om jomsvikingane etter Am 510 4to." I *Soga om jomsvikingane*, utg. Stein Ugelvik Larsen, 89–224. Hareid Historielag 1992, Årgang 18.
- Foote, Peter G. 1959. "Notes on Some Linguistic Features in AM 291 4to (*Jómsvíkinga saga*)." *Lingua Islandica/Íslensk tunga* 1:26–45.
- France, James. 1992. *The Cistercians in Scandinavia*. Cistercian Studies Series 131. Kalamazoo, Michigan: Cistercian Publications.
- Fritzner, Johan. 1772–73. *Ordbog over det gamle norske sprog*. 2. utg., 3 bd., 1883–96. Reprint (med bd. 4, *Rettelser og tillegg*, av Finn Hødnebo), Oslo: Universitetsforlaget.
- Hagland, Jan Ragnar. 1980. "Fagrskinna B og Arnmødlingatal." I Jakobsen og Hagland 1980, 131–59.
- Halldórsson, Ólafur. 1984. "Mostur og Sæla." *Gripla* 6:101–12.
- Heinrichs, Anne, et al., utg. 1982. *Olafs saga hins helga: Die "Legendarische Saga" über Olaf den Heiligen (Hs. Delagard. saml. nr. 8^{II})*. Heidelberg: Carl Winter.
- Helle, Knut. 1975. *Stavanger fra våg til by*. Stavanger: Stabenfeldt.
- . 1992. "Jomsvikingslaget — islandske heldedikting?" I *Kongsmenn og krossmenn: Festskrift til Grethe Authén Blom*, utg. Steinar Supphellen, 167–93. Det kongelige norske videnskabernes selskabs skrifter 1. [Trondheim]: Tapir.
- Hellberg, Lars. 1986. "Hedendomens spår i uppländska ortnamn." *Ortnamnssällskapet i Uppsala årsskrift*, 40–71.
- Hempel, Heinrich. 1968. "Die Formen der *Jómsvíkinga saga*." I idem, *Kleine Schriften*, utg. Heinrich Matthias Heinrichs, 74–110. Heidelberg: Carl Winter. Først publisert i *Arkiv för nordisk filologi* 39 (1923): 1–58.
- Indrebø, Gustav, utg. 1917. *Fagrskinna*. Avhandlingen fra universitets historiske seminar 4. Kristiania: Grøndahl & Søn.
- Jakobsen, Alfred. 1980. "Om Fagrskinna-forfatteren." I Jakobsen og Hagland 1980, 9–46.
- Jakobsen, Alfred, og Jan Ragnar Hagland. 1980. *Fagrskinna-studier*. Nordisk institutt, Universitetet i Trondheim, Skrifter 3. [Trondheim]: Tapir.
- Jónsson, Finnur, utg. 1902–3. *Fagrskinna: Nóregs kononga tal*. Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur 30. København: S. L. Møller.
- , utg. 1912–15. *Den norsk-islandske skjaldedigtning*. Bd. A.1–2, *Tekst efter håndskriftene*. Bd. B.1–2, *Rettet tekst*. København: Gyldendal.
- , utg. 1916. *Eirspennill — Am 47 fol — Nóregs konunga sögur: Magnús góði — Hákon gamli*. Kristiania: Den norske historiske kildekriftskommission.
- , utg. 1932. *Saga Óláfs Tryggvasonar af Oddr Snorrason munk*. København: Gad.
- Keyser, Rudolf, og Peter Andreas Munch, utg. 1846. *Norges gamle love indtil 1387*. Bd. 1, *Norges love ældre end kong Magnus Haakonssöns regjerings-tiltrædelse i 1263*. Christiania: Christian Grøndahl.
- Kválen, Eivind. 1925. *Den eldste norske kongesoga: Morkinskinna og Hryggjarstykki*. Oslo: J. J. Augustin (Glücksstadt).

- Megaard, John. 1993. "Det ukjente stedsnavnet *Stafr* i *Heimskringla*." Fotokopi, Oslo.
- Noreen, Erik. 1939. "Några västsvenska ortnamn (*Apertin, Harestad, Runsvallen, Smörkulen*)." *Namn och bygd* 27:171–77.
- Nyman, Eva. 1992. "Det bohusländske sockennamnet *Harestad*." I Fellows-Jensen og Holmberg 1992, 199–219.
- Ohlmarks, Åke. 1958. *Tors skalder och Vite-Krists: Trosskiftetidens isländska furstelovskalder, 980–1013*. Uppsala: Geber (Almqvist & Wiksell).
- Ólsen, Björn Magnússon, utg. 1884. *Den tredje og fjærde grammatiske afhandling i Snorres Edda, tilligemed de grammatiske afhandlingers prolog og to andre tillæg*. Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur 12. København: Fr. G. Knudtzon.
- Olsen, Magnus. 1915. *Hedenske kultminder i norske stedsnavne*. Videnskapsselskapets skrifter, 2. hist.-filos. klasse, 1914, no. 4. Kristiania: Jacob Dybwad.
- Petersens, Carl av, utg. 1879. *Jómsvíkinga saga (efter cod. AM. 510, 4:to) samt Jómsvíkinga drápa*. Lund: Berling.
- , utg. 1882. *Jómsvíkinga saga, efter arnamagnæanske handskriften N:o 291. 4:to, i diplomatariskt aftryck utgifven*. Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur 7. København: Fr. Berling (Lund).
- Reichborn-Kjennerud, I. 1932. "*Hørundfall*." *Arkiv för nordisk filologi* 48:99–107.
- Rindal, Magnus, overs. 1977. *Soga om Olav Tryggvason, etter Odd munk Snorreson*. Norrøne bokverk 46. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Rygh, Olaf. 1896. "Norske fjordnavne." I Sophus Bugge et al., *Sproglig-historiske studier til-egnede Professor C. R. Unger*, 31–86. Kristiania: H. Aschehoug.
- . 1898. Innledning til *Norske Gaardnavne: Oplysninger samlede til brug ved matrikel-revision*, utg. Olaf Rygh. Unummereret bind, *Forord og inledning*, 1–40. Kristiania: W. C. Fabritius & Sønner.
- Rygh, Olaf, og Karl Rygh, utg. 1908. *Norske gaardnavne: Oplysninger samlede til brug ved matrikel-revision*. Bd. 13, *Romdals Amt*. Kristiania: W. C. Fabritius & Sønner.
- Sandnes, Jørn, og Ola Stemshaug, utg. 1997. *Norsk stadnamleksikon*. 4. utg. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Schjøtt, Steinar, og Hallvard Magerøy, overs. 1979. *Snorres kongesoger*. Bd. 1–2 av *Noregs kongesoger*, utg. Finn Hødnebo og Hallvard Magerøy. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Schreiner, Johan, overs. 1972. *Fagrskinna: En norsk kongesaga*. 2. utg. Oslo: Fabritius.
- Seip, Didrik Arup. 1934. "Om bortfall av ð i norsk." I idem, *Studier i norsk språkhistorie*, 72–105. Oslo: H. Aschehoug.
- . 1959. "*Primsigd* — et gammelt øynavn." *Maal og minne*, 156–57.
- Ståhl, Harry. 1972. "Stav-." I *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder fra vikingetid til reformationstid* 17:79–82. København: Rosenkilde og Bagger.
- Storm, Gustav. 1877. "Historisk-geografiske studier i det nordenfjeldske Norge." *Historisk tidsskrift* (Kristiania) 4:412–63.
- , utg. 1880. *Monumenta historica Norvegiae, latine conscripta. Latinske kildeskrifter til Norges historie i middelalderen*. Kristiania: A. W. Brøgger.
- , utg. 1888. *Islandske annaler indtil 1578*. Christiania: Grøndahl & Søn.
- Sveinsson, Einar Ólafur, utg. 1954. *Brennu-Njáls saga*. Íslenzk fornrit 12. Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag.
- Unger, Carl Richard, utg. 1874. *Postola sögur: Legendariske fortællinger om apostlernes liv, deres kamp for kristendommens ubredelse, samt deres martyrdød*. Christiania: B. M. Bentzen.

- , utg. 1877. *Heilagra manna sögur: Fortællinger og legender om hellige mænd og kvinder*. Christiania: B.M. Bentzen.
- Vigfússon, Guðbrandur, og Carl Richard Unger, utg. 1860–68. *Flateyjarbók: En samling af norske konge-sagaer med indskudte mindre fortællinger om begivenheder i og udenfor Norge samt annaler*. 3 bd. Christiania: P.T. Malling.
- Vries, Jan de. 1962. *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*. Anden utg. Leiden: E.J. Brill.
- Wohlert, Inge. 1974. “Dobbeltnavne på danske klostre.” I *Festskrift til Kristian Hald: Navneforskning, dialektologi, sproghistorie; på halvfjerdsårsdagen 9.9.1974*, utg. Poul Andersen et al., 171–84. Navnestudier udgivet af Institut for Navneforskning 13. København: Akademisk forlag.

Summary

This article presents a new theory of the location of the battle in Hjørungavágr at the end of the tenth century between the Danish “Jómsvíkingar” and the Norwegian Hákon jarl. *Jómsvíkinga saga* has two mutually contradictory descriptions of the bay in which the battle took place. According to the first one, *Hjørungavágr* lies on the landward side of the island *Høð* (now Hareidlandet). According to the other, the bay is situated south of an island called *Primsigð/Primsignd* and north of an island called *Hørund*. Both of these names are unknown today. The article argues that the first location of the battle was influenced by the existing place-name *Hjørungavágr* (now Liavågen) on Hareidlandet, whereas the second description has been interpolated from an older text. Taking the name *Primsigð/Primsignd* as a departure, it is suggested that the names *Primsigð/Primsignd* and *Hørund* originally stood in a Latin text in which they have been translated into Latin. Comparable translations are found in the names of the Cistercian monasteries in Denmark and in the *Historia Norwegiae*. The article proposes that *Primsignd* (< Latin *prima signatio*) is a latinized Old Norse *vígðr*, which would in turn point to *Vigr* (now *Vigra*). *Hørund* is conceived as a distortion of the island name *Súla* based on the semantic similarity of the words *hørund* ‘penis’ and *súla* ‘post, pole’, assuming first a translation into Latin, then a second (erroneous) translation back into Norse.

Fagrskinna B seems to have been written for members of the aristocracy in Sunnmøre. At one point in this text the place-name *Hjørungavágr* is replaced by *á Ælftrum*, which can be linked with the westernmost point of the island Sula, *Eltranaset*. In the area between Vigra and Sula we have Borgund, the medieval market center of Sunnmøre, and Ålesund, the center in modern times. The kings’ sagas mention *Steinavágr* as an important harbor; this place-name is preserved in *Steinvågsundet* and *Steinvågnes*, which are now part of Ålesund. The *Primsignd/Hørund* description of *Hjørungavágr* as running east to west fits the protected part of the Ålesund harbor, now known as Aspevågen, with its entrance *Steinvågsundet*.

There is good reason to believe that the battle did not take place as far inland in the fjord as *Jómsvíkinga saga* indicates. For one thing, the important chieftains’ seats were out along the coast. The article suggests that the saga’s location of the battle is due to a (mis-)interpretation of a skaldic verse.

The article adduces reasons why Sæmundr fróði’s lost chronicle of the Norwegian kings could be the Latin source from which the place-names were taken. The AM 510 4° text of the saga states at one point that it follows Sæmundr’s account. The statement that the battle took place twenty-five years after Haraldr gráfeldr fell is inconsistent with Ari fróði’s chronology, but agrees with the chronology in *Nóregs konungatal*, which is based on Sæmundr’s book.